

MATERIÁLY

Čeští monarchomachičtí autoři o svržení nespravedlivého panovníka před a během českého stavovského povstání 1618–1620

Jiří JUROK

Abstract: Specialist and political works were devoted often opposition estate politicians at the head, that works were contributing to public acknowledgement their leaders role and their informations about new political theories including monarchomachical overthrow reign.

Key Words: Bohemian Estates' Uprising; Monarchomachic Theory; Charles University of Prague; Overthrow of Unjust Reign; Valentin Kochan of Prachová; Martin Aquilla of Chýnov; Simeon Partlicius of Třešť and Špicberk; Jan Oršínovský of Fürstenfeld

Na přelomu 16. a 17. století utrakvistická pražská univerzita – Karlova akademie zachytila moderní trendy politického myšlení, například monarchomachické teorie o spravedlivé vládě. Na tehdejší Karlově univerzitě se rozvíjela jak podpora stavovské opoziční politiky, tak diskuze o spravedlivé vládě. Zatím nebylo dostatečně povšimnuto s částečnou výjimkou Josefa Polišínského a Stanislava Sousedíka, že zejména na Karlově univerzitě a zahraničních protestantských univerzitách již od konce 16. století probíhala diskuze o spravedlivé vládě, spravedlivém panovníku, zákonnosti královské vlády a možnosti sesazení krále – tyranu (podle monarchomachické teorie). Lze jmenovat univerzitní disputace a knihy Jana Jessenia z Jeseně, Valentina Kochana z Prachové, Martina Aquilly z Chýnova, Simeona Partlicia Třešťského ze Špicberka, Jana Oršínovského z Fürstenfeldu a mnohé jiné. Je to současně doklad o dlouhodobé přípravě českého stavovského povstání v širokých vzdělaných vrstvách české stavovské společnosti.

Oba zmínění historici přiblížili a rozebrali hlavní monarchomachické dílo rektora pražské univerzity, lékaře a luterána Jana Jesenského – Jessenia z Jeseně (27. 12. 1566 ve Vratislavi – 21. 6. 1621, Praha) *Pro vindiciis contra tyrannos oratio, quam iuvenis habuit Patavii Veneteum in templo Francicorum die 8. Augusti...1591* (Řeč ve prospěch právních nároků proti tyranům, kterou měl mladý muž ve Vitenberku ve františkánském kostele dne 8. srpna 1591), jež autor po Vitenberku v roce 1591 a Frankfurtu nad Mohanem v roce 1614 vydal v Praze v tiskárně Pavla Sessia v roce 1620. Jessenius v této původně univerzitní řeči ve Vitenberku argumentoval ve stopách Jeana Bodina a Filipa Mornaye du Plessis, že tyranský panovník může být svržen z trůnu,

příčemž král nemůže být bez lidu, ale lid (tj. privilegovaní stavové) mohou být bez krále. Za tato tvrzení byl Jessenius při staroměstské exekuci potrestán vyříznutím jazyka a popravou.^{1]}

Popravou potrestal ve staroměstské exekuci císař Ferdinand II. Habsburský rovněž direktora a defenzora za městský stav, školního rektora, novoměstského písaře a českého bratra Valentina Kochana z Prachové (asi 1565 – 21. 6. 1621), původně pocházejícího ze Strakoníc. Ten po dosažení bakalářství diskutoval na pražské univerzitě při získání mistrovské hodnosti 1. září 1588 otázku „U/bi/ magistratui, qui debet esse custos legis Dei, si degeneret et fiat inclementior, sit necessario parendum an vero resistendum?“ (Tj. Když úřad, který má být strážce zákonů božích, se zvrhává a stává se nejnemirnějším, je nutno ho být poslušen nebo se mu postavit na odpor?) a dospěl k podobnému monarchomachickému řešení jako Jessenius o tři roky později, zde ovšem aplikovaném v obecné rovině nikoli na krále, ale na jakýkoli úřad. Jeho mistrovská disputace zřejmě tiskem nevyšla. V roce 1617 se postavil spolu s několika málo dalšími proti volbě Ferdinanda II. českým králem.^{2]}

Shodné monarchomachické stanovisko zastával rychnovský školní rektor Martin Aquilla z Chýnova ve své bakalářské disputaci na pražské univerzitě 17. února 1615 a vydané téhož roku. Snad proto, že se nedostal do žádných významných politických funkcí jako vyslanec stavů Jan Jessenius a Valentin Kochan z Prachové, unikl trestu. Ve svém díle *Oratio continens constitutionem legis et regis pro primo in philosophia gradu per... M. Nicolaum Troilum Hagiochoranum, in... academia Pragensi p. t. facultatis philosophicae d. decanum, collato 17. Febr., habita et recitata publice 4. Aprilis et... Christophoro Haranto de Polczicz et Bezdruciz... Udalrico Gerstorffio de Gerstorff... Sigismundo Mathiae Wencelik de Wrchovist... dd. patronis at fautoribus suis... dicata*

1] Josef POLIŠENSKÝ, *Jan Jesenský – Jessenius*, Praha 1965, s. 66ff; Stanislav SOUSEDÍK, *Jan Jesenský jako ideolog stavovského povstání*, Filozofický časopis 40, 1992, č. 1, s. 69–81, zvl. s. 71ff; *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě – Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae* (dále RHB), I – VI, Praha 1966, 1966, 1969, 1973, 1982 a 2011, založili Antonín TRUHLÁŘ a Karel HRDINA, pokračovali Josef HEJNIC a Jan MARTÍNEK, zde II, s. 439–442, VI, s. 176–177, zvl. s. 177. Žádný z autorů se nedotkl rozsáhlého monarchomachického díla rady královského apelačního soudu českého a uherského a úřadu českých lén v Praze Johanna Baptisty EISENA z LEHNBERKA, *Deductio. Das ist: Nothwendige Ausführung, bericht und erzehlung, deren vrsachen vnd motiven*, Praha 1620 (července) se zdůvodněním sesazení krále Ferdinanda II. z českého trůnu o rok dříve. O Jesseniově potrestání (příčemž ho přirovnal k lékaři Hippokratovi) psal soudobý autor Pavel Ješín z Bezdězí. Viz Karel HRDINA (ed.), *Posmrtná paměť českým hrdinům popraveným 21. června 1621 na Staroměstském náměstí. Prorocká knížka pobělohorského vyhnance* (dále jen *Posmrtná paměť*), Praha 1938, s. 29, pozn. na s. 47. Totéž přeložil František HEŘMANSKÝ, *Duchem i mečem*, Praha 2008, s. 575, č. 131, poznámky k č. 131 na s. 749.

2] RHB III, s. 93–94. O Kochanově potrestání, příčemž vyzvedl jeho účinnou výmluvnost, psal Pavel Ješín z Bezdězí, viz *Posmrtná paměť*, s. 46 a 47. Srovnej F. HEŘMANSKÝ, *Duchem i mečem*, s. 574, č. 131, poznámky k č. 131 na s. 748.

et nuncupata a Martino Aquila Chegnovino etc. (Souvislá řeč o uspořádání či ústavě zákona a krále...), vydaném v roce 1615, odpovídal na v jeho podání základní Kristovu otázku: „Zda král závisí na zákonu nebo zákon na králi?“ Zodpověděl ji přitom ve smyslu, že král nemá být sice přímo závislý na zákonu, ale má vždy jednat v jeho duchu, není-li tomu tak, může být odstraněn. Při odstranění nespravedlivého vládce citoval Trajánův výrok o spravedlivém a nespravedlivém užívání pretoriánského meče (tj. moci), a to i proti nespravedlivému císaři. Martin Aquilla své politické dílo 19. července 1615 věnoval, jak napsal, „*předním znalcům současných politickoprávních otázek*“ a svým patronům: cestovateli Kryštofu Harantovi z Polžic a Bezdruzic, „českému Periklesovi“ (nazvanému tak pro svou výmluvnost) Oldřichovi Gerštorfovi z Gerštorfu a Zikmundu Matyáši Vencelíkovi z Vrchovišť. Za stavovského povstání získal Aquilla na pražské univerzitě 18. dubna 1619 mistrovský titul disputací na téma „*Paci insidiosae et ignominiosae an bellum iustum praefendum?*“ (Nebezpečné a bezectné míry/smlouvy, či zda dát přednost spravedlivé válce?), kde se zřejmě stavěl na stranu spravedlivé války českých protestantských povstalců. O Aquillovi nevíme ovšem nic dalšího již po roce 1619.^{3]}

Žák lékaře a rektora gymnázia ve Zhořelci Kašpara Dornavia, pražský bakalář (1612) a mistr (1614), vychovatel synů Fridricha Colony z Felsu na Nejdku, školní rektor v Hradci Králové a původně luterán Simeon Partlicius z Třešti a ze Špicberka (1590 v Třešti – po 1640) rovněž během stavovského povstání dospěl k monarchomachickému řešení konfliktu stavů s panovníkem. Poprvé toto stanovisko, podmíněné ovšem konzervativně pouze náboženskými důvody, zveřejnil ve svém spise *Flagellum Dei: to jest bič aneb metla boží* z roku 1620, které věnoval Janu Oršínovskému z Fürstenfeldu aj. V jiném díle, věnovaném stavům Holandska, Belgie, Zélandu a Utrechtu, ale původně zřejmě králi Fridrichovi Falckému, a vydaném pod titulem *Metamorphosis mundi, qua omnium in mundo rerum vicissitudines, mutationes aut etiam eversionses vere et graphice depinguntur... ad serenissimum Bohemiae regem Fridericum eiusque fidos confoederatos...* (Změna světa, kterak se všechny věci ve světě střídají, mění nebo zanikají opravdově vyličené... nejjasnějšímu českému králi Fridrichovi a jeho věrným spojencům...) v Lutychu v roce 1626 obhajoval české stavovské povstání a legitimitu Fridrichovy vlády (předpověděl mu dokonce návrat k moci). Ačkoliv luterán, přihlásil se zde ke kalvínské monarchomachické teorii, když kritizoval katolické a luteránské stanovisko. Jeho stopa se ztrácí po roce 1627, kdy pobýval jako vychovatel synů Fridricha Falckého v Londýně, definitivně pak po roce 1640.^{4]}

3] RHB I, s. 61–62.

4] Vladimír URBÁNEK, *Simeon Partlicius a jeho příspěvek k politickému myšlení doby bělohorské. Typologie válek a právo na odpor*, Studia Comeniana et historica (dále SCeH) 29, 1999, s. 61–75, zvl. s. 62–63. Ke spisu *Flagellum Dei* RHB IV, s. 101–106, k jeho dílu *Metamorphosis mundi* tamtéž, zvl. s. 105 a RHB VI, s. 227–228. Datum úmrtí po roce 1640

Pražský rodák Jan Oršínovský z Fürstenfeldu (1585 – po 1632) studoval v letech 1602–1609 na kalvínských univerzitách v Heidelbergu, Amberku, Helmstedtu, Altdorfu a Marburku. Byl proto zřejmě kalvínské konfese. Po roce 1610 se stal sekretářem české kanceláře (zde se potkal s jejím úředníkem Pavlem Skálou ze Zhoře), za povstání byl zvolen direktorem za městský stav a rovněž do několika diplomatických delegací. Byl odsouzen rovněž k trestu smrti, ale zachránil se útekem s celou rodinou do Frankfurtu nad Odrou a později do nizozemského Franekeru. Jeho nejdůležitější prací je disputace *Disputationum politicarum septima. De aristocratia et democratia cum supplemento de dominatu et tyrannide. Item de summa potestate et iuribus maiestatis. Cuius theses... praeside Henningo Arnisaero Halberstad. In academia Iulia defendendas suscipit Iohannes Orschinowski a Fürstenfeld die 20. Aprilis hora e loco consuetis* (Sedm politických disputací. O aristokracii a demokracii s dodatkem o panování a tyranii. Také o nejvyšší moci a právech majestátu...), vydaná v Helmstedtu v tiskárně Jakoba Lucia v roce 1605. Ačkoliv se přímo nedotkl otázky svržení nespravedlivého panovníka, pojednal o tyranské vládě, dále o aristokratické vládě v monarchii a o demokratické vládě jako o vládě lidu (samozřejmě privilegiovaných stavů). Celkem v příznivém světle přiblížil fungování demokracie čili republiky a vlády lidu a částečně se zabýval monarchomachickou teorií rozbořem spravedlivé vlády a vlády nespravedlivého panovníka – tyрана. Svůj spis věnoval vůdci stavovské opozice Václavu Budovcovi z Budova a na Hradišti a Janu Vostrovcovi z Královic na Vlašimi a Novém Domašíně, číšníku císaře a hejtmanu Kouřimského kraje, svým mecenášům, dne 15. dubna 1605.⁵¹

Z dalších autorů zabývajících se politickými a ústavními otázkami lze například jmenovat pražského bakaláře (1617) a mistra (1619) Martina Buiacia z Klučenic u Sedlčan a hernbornského absolventa z roku 1607 Pavla Dubína z Valašského Meziříčí. Martin Buiacius v mistrovské disputaci pojednal o politických tezích o podobě monarchie a vládě Fridricha Falckého s doporučením mistra a prorektora Karlovy univerzity, stavovského diplomata a kalvinisty Petra Fradelia, zatímco Pavel Dubín o teologických tezích o státu a vládě,

uvádí Václav PUMPRLA, *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století*, Praha 2010, s. 822–823, který ale kromě Jana Jessenia (tamtéž, s. 520–521) žádné další monarchomachické autory neuvádí.

51] RHB IV, s. 78–79; zvláště k *Disputationum politicarum* RHB VI, s. 225–226; Antonín KOSTLÁN, *Bohemikální alba amicorum ve fondech British Library*, *Folia Historica Bohemica* 23, 2008, s. 91–214, zvl. s. 120–123, 185–186. V roce 1609 se mu do alba zapsali Jiří Rémus a Jan Jessenius, tamtéž, s. 108, 121 a 186 (další literatura o něm). Nejnověji jsem podal rozbor jeho hlavního politického díla in: Jiří JUROK, *Politické myšlení protagonistů českého stavovského povstání Jana Oršínovského z Fürstenfeldu a Mikuláše Diviše z Doubravína*, *Zprávy Včely čáslavské*, 3, 2018, s. 31–46. Služebník (servus) staroměstského purkmistra v Praze a erbovní měšťan Mikuláš Diviš z Doubravína vycházel ze zcela jiných ideových zdrojů, a sice z tradice husitské reformace, což demonstroval při přivítání nového českého krále Fridricha Falckého v roce 1619.

věnovaných Václavu Budovcovi z Budova a Bohuchvalovi Berkovi z Dubé.^{6]} Většina těchto monarchomachických děl a disputací byla namířena proti tradičnímu anticko-křesťanskému zdůvodnění státní a vládní moci vycházejícím z Aristotelovy *Politiky* a *Teologické sumy* Tomáše Akvinského, později Erasma Rotterdamského, jež panovnickou moc odvozovala od božského ustanovení (vůle) a prosazování křesťanských ctností víry, naděje a lásky a dalších etických ctností. Prosazovala stejně jako katolická strana a Habsburkové model tzv. „monarchia mixta“, ve které na rozdíl od nich ale panovník dodržoval zákony a podléhal jim.^{7]} A nejen to, zatímco Habsburkové na základě božského ustanovení usilovali o absolutní monarchii, monarchomachové vytvářeli přijetím ústavy předpoklady pro: 1) prosazení svobody a suverenity lidu; 2) právo na odpor proti panovníkovi tyranovi na základě ideje smlouvy lidu s panovníkem (ústavy podle monarchomachismu) a ideje rovnosti všech lidí (počátky republikanismu); 3) parlamentarismus či preparlamentarismus; 4) konstituční monarchii; 5) náboženskou toleranci – což vše se podle přesvědčení autora těchto rádků realizovalo v České konfederaci v roce 1619.^{8]}

Řada autorů z okruhu Karlovy univerzity, i jiných, věnovala své odborné a politické práce zejména čelným opozičním stavovským politikům, tehdejšími defenzorům a pozdějšími direktorům, tak jako i dalším šlechticům. To mělo nejméně tři důsledky:

a) Čelní opoziční stavovští politici byli častým přepisováním náboženských, vědeckých a politických děl vyzvednutí do postavení intelektuálních osobností, mecenášů české stavovské společnosti a také opozičních politických špiček již před počátkem českého stavovského povstání let 1618–1620. A to přesto, že tato četná věnování byla někdy i formální a v první řadě, jak jsem se již zmínil, představovaly doklady zahrnutí mecenášů do rovnostářské učenecké republiky nebo ji aspoň podporující.^{9]}

6] RHB I, s. 241: k Martinu Buiaciovovi; RHB III, s. 71–72: k Pavlu Dubínovi.

7] Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 162 a 168.

8] Jiří JUROK, *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku. Majetková a sociální struktura, politická moc a kulturní reprezentace šlechty a feudalit v českém státě ve 13. – první polovině 17. století*, Nový Jičín 2000, s. 349, 468 a 476 (tam ještě neúplně) a s. 357, 462–465 a 475: zde především s poukazem na ekonomicky podnikající šlechtu ze severočeské protoindustriální oblasti stojící v čele českého stavovského povstání. Obecně Ferdinand SEIBT, *Revolution in Europa*, Mnichov 1984, s. 239ff: o stavovském povstání jako rané revoluci; Karel MALÝ, *Změny státního zřízení v českém stavovském povstání*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 63–88: o protoparlamentarismu a monarchomachismu České konfederace; Josef POLIŠENSKÝ, *Od stavovského povstání k české revoluci 1618*, Český časopis historický 89, 1991, s. 78–87: o stavovském povstání jako české buržoazní revoluci; Jiří JUROK, *Česká koruna v roce 1348 a Česká konfederace v roce 1619*, in: Lenka Bobková – Jana Konvičná (red.), *Korunní země v dějinách českého státu II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století*, Praha 2005, s. 517–541, zvl. s. 535–539 (k pěti zdejšími ideovými zdrojům České konfederace a její analýze).

9] Lucie STORCHOVÁ, *Paupertate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity*

b) Tímto připisováním byl podán doklad a svědectví, že existoval úzký a blízký vztah mezi opozičními stavovskými a politickými špičkami se značným kulturním (mecenáši) a sociálním kapitálem (defenzori, direktori, mluvčí na zemských sněmech apod.) a českou kulturní veřejností či českými vzdělanými vrstvami ze širokých vrstev měšťanstva (z univerzitního literárního pole včetně městských okruhů a utrakvistického kléru). Ostatní mecenáši z řad šlechty nedisponovali na rozdíl od opozičních stavovských politiků sociálním kapitálem (politickou prestiží).

c) Čeští opoziční stavovští politici byli obeznámeni s nejnovějšími státovědnými a monarchomachickými teoriemi a pracemi o spravedlivé vládě, a tudíž se museli ideou o svržení Habsburků teoreticky zabývat dlouho před vypuknutím českého stavovského povstání, a nikoliv až po roce 1617, od zvolení následníka trůnu Ferdinanda II., jak tvrdil Jan P. Kučera.^{10]}

Karlova univerzita v tomto období po roce 1575 představovala politickou oporu opozičních protestantských stavů, a i proto zejména na její půdě probíhala soudobá politická a státně-ústavní diskuze o spravedlivém panovníkovi a případném svržení tyrana. Rektor Karlovy univerzity Jan Jessenius z Jeseně, direktori za městský stav Valentin Kochan z Prachové a Jan Oršinovský z Fürstenfeldu, školní rektori Martin Aquilla z Chýnova a Simeon Partlicius Třeštský ze Špicberka a snad i Martin Buiacius z Klučenic u Sedlčan a Pavel Dubín z Valašského Meziříčí sepsali univerzitní monarchomachické disputace a knihy. Odborná a politická díla byla často věnována a připisována čelným opozičním stavovským politikům a tím přispěla k uznání jejich vůdčí role, veřejnému uznání a jejich informování o nejnovějších politických teoriích včetně monarchomachického svržení panovníka.

Czech monarchomachic Authors about the Overthrow of unjust Reign before and during of the Czech Estate Uprising in the Years 1618–1620

Summary

Charles university in that period after the year 1575 introduced political support of the opposition Protestants estates and because especially on the loft

v českých zemích, Praha 2011, s. 120–121 (obecně k zahrnutí mecenáše do učené republiky), s. 125–126 (k finanční a institucionální/kariérní podpoře mecenášů učencům či básníkům), s. 133–134 (o vzájemném přátelství mecenášů a učenců), s. 139 (o případném zahrnutí mecenášů do učené komunity) a s. 188–189 (o zahrnutí mecenášů do univerzitního pole).

10] Jan P. KUČERA, *Stavovská opozice v Čechách a volba Ferdinanda Štýrského českým králem*, SCeH 14, 1984, s. 5–42, zvl. s. 17 a 34.

of the university passed contemporary political and constitutional discussion about just reign and about incidental overthrow maltreat reign. Rector of Charles university Jan Jessenius of Jeseň, directors beyond town estate Valentin Kochan of Prachová and Jan Oršinovský of Fürstenfeld, school rectors Martin Aquilla of Chýnov and Simeon Partlicius Třešt'ský of Špicberk and perhaps Martin Buiacius of Klučenice near Sedlčany and Pavel Dubín of Valašské Meziříčí were writing on the university monarchomachical disputations and books. Specialist and political works were devoted often to opposition estate politicians at the head, those works were contributing to public acknowledgement of their leading role and their acquaintance with informations about new political theories including monarchomachical overthrow reign.

